

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра *Стевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе* (Скопље),
д-ра *Храсте Миша* (Загреб)

XX КЊ. 1—4

БЕОГРАД

1953—1954

О ИМПЕРФЕКТУ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

I

У литератури о нашем језику на неколико је мјеста истакнута чињеница да се имперфекат, као и аорист, употребљава за казивање само оних догађаја које говорно лице памти, док се за казивање оних догађаја за које говорно лице зна по чувењу ова два облика не употребљавају. То су изнијели: Ј. Вуковић (ЈФ XVII 87—89), Б. Милетић (СДЗб IX 544), М. Стевановић (СДЗб XI 147 и Граматика за више разреде средњих школа Бгд 1951 431) и А. Стојићевић (Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику Љубљана 1951). Исту је констатацију дао и Павле Ивић за говор Галипољских Срба. (Он је то изнио у предавању „Систем претериталних времена у говору Галипољских Срба 19-V-1953 на лингвистичком састанку у САН; исп. о овоме његову расправу у овој књизи ЈФ). Треба још рећи да је ова појава позната и у бугарском и у македонском, а Delbrück ју је констатовао у ст. инд. (Vergl. Syntax II 271—275).

Ја бих о тој особини рекао још нешто.

1) Имперфекат и аорист могу се употребити кад је у питању неки догађај који је говорно лице примијетило (запазило) непосредно неким од својих чула. Непосредно запажање у овоме смислу је и запажање помоћу разних инструмената и апарата. Посредно сазнавање је сазнавање преко неког другог лица.

2) Као непосредно сазнати догађај може се осјећати и онај чију је бар једну манифестацију или чак и посљедицу говорно лице непосредно запазило. Примјери:

а) Кад неко чује да кокошка кокодаче, он може рећи: „Ено она кокошка *снесе* јаје“.

б) Ако неко види неки дим и помисли да то гори нечија кућа, он може мало касније рећи: „Ено *гораше* нечија кућа“.

3) Имперфекат и аорист се могу употребити и за догађаје који никако нијесу непосредно сазнати, али их је говорно лице ипак

доживјело на неки начин (унутрашњим преживљавањем). Примјер:

Србин који никад није ишао из своје земље каже: „... Тада Њемци још *бијаху* под Стаљинградом...“ или: „Сјећаш ли се кад Њемци сваки дан *бомбардоваху* енглеске градове?“ – „А сјећаш ли се ти кад *уђоше* у Париз?“

4) Аорист се може чути и у оваквим примјерима: „Кад оно *умрије* цар Душан?“, а слично и имперфекат, напр.: „Ко оно *владаше* у Грчкој за вријеме цара Душана?“ Оваква питања може поставити лице које је некад знало или бар чуло податке о којима пита. Овдје имамо у исто вријеме и извјесну дозу уживљавања у ствари.

5) Догађај који је говорно лице видјело, оно не мора осјећати као доживљај, па према томе ни употребити аорист или имперфекат за њега. Један исти догађај може се некад осјећати као доживљај, а некад не осјећати. То зависи од психичког стања. С друге стране, ако у свијести говорног лица постоји неки уображени доживљај (тј. претстава о њему), оно може о њему говорити у имперфекту и аористу. Напр.: Чини ми се да и он *бијаше* тамо.

6) Сасвим је природно кад књижевник употребљава имперфекат и аорист за изражавање онога што је сазнао посредним путем или измислио, јер он, као умјетник, често заузима став очевица. Сад се у народу скоро никад у приповиједању не сретат овај манир, док га у пјесмама има чешће. То долази отуда што је при казивању пјесме говорном лицу јасно да то није обични, разговорни стил и ту је оно у извјесном смислу свјесно свога умјетничког става.

7) Врло је честа и сасвим обична појава да лице које није непосредно запазило неку појаву упућује о тој појави питање у имперфекту или аористу лицу за које зна или претпоставља да је непосредно посматрало ту појаву. Проф. М. Стевановић у Граматици (431) и у ЈФ XIX (274) указао је на ову појаву, само је он то друкчије изразио. Он каже да се имперфекат и аорист употребљавају за доживљену прошлост лица која учествују у говору (прво и друго л.).

8) У научном стилу имперфекат и аорист су врло необични, јер се ту не ради ни о каквој доживљености; ту их може употребити само онај ко нема осјећања за значење ових облика.

9) При превођењу са страних језика треба строго водити рачуна о овој особини аориста и имперфекта и не стављати их гдје им није мјесто. Много је мања грешка (и скоро је нема) ставити перфекат тамо гдје могу стајати имперфекат и аорист него који од њих два ставити гдје нема услова за то.

II

О временском значењу имперфекта изнесено је више разних мишљења тако да, углавном, о њему не може да се каже нешто што неко већ није рекао. Али како међу тим мишљењима има и сасвим супротних, и како *све* тачне карактеристике овог облика немамо покупљене ни код једног аутора, потребно је, посматрајући имперфекат, уочити све карактеристичне особине у његовом значењу и скупити те особине у дефиницију значења имперфекта. Сем тога, досадашње испитивање имперфекта није било засновано на посматрању овог облика у његовој правој употреби, у синтаксичком индикативу, који се данас сматра као једини поуздани извор за проучавање основног, правог значења наших глаголских времена; зато треба, ако је могуће, на примјерима индикативног имперфекта провјерити досадашња схватања о њему.

У нашој синтакси постоји мишљење да индикативне (у ужем смислу) употребе имперфекта нема у савременом српскохрватском језику. Тако мисли Б. Милетић (Црмнички говор СДЗБ IX 550¹⁾) а и М. Стевановић сумња да таква употреба постоји (ЈФ XIX 280). Досад то мишљење није оповргнуто. Стојићевећева расправа нам у томе смислу може послужити само као збирка материјала јер његова излагања која су у вези са овим питањем показују да он не схвата синтаксички индикатив и релатив онако како је то уобичајено у нашој савременој синтакси глаголских времена. Ја сматрам да је сумња у постојање индикативног имперфекта заснована на чињеници да је он у овој употреби доста риједак (нарочито у литератури) па се при испитивању обавезно намећу испитивачу примјери из релатива; зато ћу овдје изнијети извјестан број примјера имперфекта за које мислим да су свакако индикативни. То треба да буде доказ о постојању индикативне употребе овог облика у нашем језику. Као критеријум за индикативност служи нам то да ли се нека глаголска радња временски одређује према моменту говора говорног лица или према некоме другоме моменту или ситуацији; овај критеријум често није практичан па се, поред њега, треба послужити и другим, који се у пракси показао као врло добар, а то је да се види може ли се облик који испитујемо замијенити неким другим, временским или безвременским глаголским обликом а да се *временско* значење

¹⁾ Милетић ту каже: „Имперфекат се — као и у нашем књижевном језику — употребљава искључиво у синтаксичком релативу и то кад се жели нарочито да истакне *трајање* или *понављање* радње“ и упућује на Белићеву расправу о употреби времена ЈФ VI 117. — Сматрам да је Милетић погрешно схватио Белићев текст.

реченице не промијени. Ако се временско значење реченице промијени, онда је ситуација индикативна; а ако се временско значење не промијени, ситуација је релативска. Напомињем да притом треба избјегавати међусобну замјену оних времена која имају блиско временско значење (у смислу одређивања радње према моменту говора говорног лица), јер замјенљивост међу њима може потицати од извјесног подударарања у значењу самих времена и, према томе, не мора бити знак релативности. Практично је то случај с претериталним временима. Ако се имперфекат може замијенити само перфектом (као што је углавном увијек случај), али не и којим другим обликом, то никако није знак релатива; зато треба покушати замјену неким другим обликом. Значење доживљености треба разликовати од временског значења. Примјери:

а) Ова ти књига *бијаше* на поду (из мога говора — Никшић) (саопштење о врло блиској прошлости).

б) Ено *бијаше* велика гужва пред Народним позориштем (исто).

в) — Знаш ко *стајаше* пред гимназијом? — Ко? — Перо! (исто).

г) Неко те *зваше* испод прозора (исто).

д) Колико има ту пара? — Око двадесет динара. — Како, зар нема више? — Нема. А, има, има, но ја *не виђах* ову стотину (исто).

ђ) „Камо ве гљавари“, викне просто Абрамовић, „та Мошковит оцрни нам образ. Какви је гођ Шћепан, ми га једном зацарисмо и дадосмо му тврду вјеру. Од њега се народ *бојаше*, а он *цареваше* јевтино. Ако погине Шћепан, и ми ћемо уза њ који смо судили и господовали. Но отворимо очи и видајмо се док је раније“ (Ст. М. Љубиша, Целокупна дела I Библиотека српских писаца 117—118).

е) ... Ту се руче и пријатељскијем ријечима раставе. Тек кнез изађе из собе, а Марко остане сам, почне да говори сам собом: „Једва *чеках* да ми се макне с крај очију, *чињаше* ми се ступац крви. Док ти ослободим сестрића — нећу ни јести ни спати, док те код њега спутана не видим, онда ћу ране лијечити и брата прегорети...“ (Љубиша I, 205).

ж) ... Кад дође ред на трећу [војску], загухају на град осамсто топова, бубњи, накараде, а изнутра звона и вика — *шћаше* се Богом заклети да паде небо на земљу. *Каживаху*²⁾ да се у НАТО лији чула јуначка вриска! Пред вече оборе Турци врата светога Романа и, тлачећи стогове мртвијех, провале у град ка гладни вукови... (Љубиша II 13).

²⁾ Имперфекат *каживаху* је у реченици која органски не припада приповиједању, него је уметнута као приповједачево објашњење. Глаголско вријеме ове реченице је одмјерено према моменту говора приповједача (Бука Дојчевића).

з) Војвода Станко:

Чудне бруке, грдне мјешавине!

Чујаште ли како се *појаше*?

Залуду се недружина друже...

(Горски вијенац, стих 1886—1888).

и) ... Приступи к њему један стари Арбанас, који га упита рашта се се дигао из Паштровића. — „Убих брата Паштровића, одговори Вук, не од какве обијести но од витешке невоље јер ме бијаше појахао, па ме народни суд прогна у турско самоосмога“.

— А како живиш? — поврне Арбанас пажљиво.

— Кукавно и невољно, отповиједа Вук са жалоснијем гласом; — с пуне куће у скитање, срамотно страдање.

А Арбанас са шале: А што си мислио да по турској земљи висе колачи о драчи?

— То нијесам, — надостави Вук, — но *мњах* да ће ме радња помоћи (Љубиша I 271).

ј) Један чоек којег је бољео зуб, сrete другога чоeka ће јауче иза гласа, па га запита, шта му је, а кад му онај одговори да га је ујела змија, он му рече: „Е ја *мишљах* тебе зуб боли!“ (Вук, Н. Прип. бр. 40, 312; цитирано по Стојићевићу, о. с. 26).

к) ... Кад мало посустане, и врећа му се низ леђа пониско обеси, онда побратим из вреће повиче: „Дужи, побратиме, уједоше ме пси!“ Кад овај то чује, а он баци врећу на земљу. Онда онај из вреће рекне: „Тако ти, побратиме, *шћаше* мене да превариш?“ А онај му одговори: „Вала и ти си мене преварио“ (Вук, Н. Прип. бр. 47 168—173; цитирано по Стојићевићу, о. с. 28—29).

л) Кнез Милош ће једном рећи за Хајдук-Вељка: Бог да га прости, чудан човек *бејаше* (А. Белић, Граматика за III разред средњих и стручних школа 1933, 37; цитирано по Стојићевићу о. с. 106).

љ) А ову кћер Авраамову коју свеза сотона ево осамнаеста година, не *шребаше* ли је одријешити из ове свезе у дан суботни? (Вук, НЗ Лука 13, 16).

м) Видјевши га пак једна слушкиња гдје сједи код огња, и погледавши на њ рече: и овај *бјеше* с њим (Вук, НЗ Лука 22, 56)

н) Требало се развеселити и обрадовати, јер овај брат твој мртав *бјеше* и оживље; и изгубљен *бјеше* и нађе се (Вук, НЗ Лука 15, 32).

њ) А кад видје капетан шта би, стаде хвалити Бога говорећи: заиста овај човјек *бјеше* праведник (Вук, НЗ Лука 23, 47).

Према раније наведеним критеријумима сви су ови имперфекти у индикативу. Код њих стварно није могуће наћи неки моменат ван момента говора говорног лица према коме би радње

казане овим имперфектима биле временски одмјерене. Ни у једном од ових случајева није свеједно да ли ће на мјесту имперфекта стајати он сам или напр. презент, футур, потенцијал или императив; а баш је карактеристично да овдје сва времена чувају своје значење. То показује да имперфекат овдје у временском смислу значи нешто што не би значили други облици или сама глаголска основа. Имперфекат је, дакле, у овим случајевима у индикативу, у правој употреби, гдје има своје пуно специфично значење. Мислим да је из овога јасно да индикативна употреба имперфекта постоји у нашем језику, мада је она ријетка. И остала глаголска времена се ређе употребљавају у индикативу него у релативу па није чудо што је имперфекат у овој употреби тако риједак с обзиром на чињеницу да је то наш најређи временски облик поред плусквамперфекта. Сад да видимо какво је значење имперфекта у овим примјерима. Оно ће нам показати шта имперфекат стварно значи као глаголски временски облик.

Прва особина која нам пада у очи је *значење прошлости*. То је и најважнија компонента у значењу овог облика. Она је свакоме позната.

Друга компонента у значењу имперфекта је *неограниченост трајања* радње; ово можда није сасвим адекватан израз, али мислим да је он ипак најбољи од свих који нам засад стоје на расположењу. Та неограниченост се састоји у томе што се имперфектом не износи радња као временска цјелина, него као трајање коме у нашој свијести нијесу присутне границе. Имперфектом се вријеме трајања радње не износи као исјечак из прошлости (као што је случај с аористом), него као временска линија којој су крајеви у магли. Неограниченост радње у имперфекту најтачније ћемо окарактерисати ако кажемо да је то *исти онаква неограниченост какву имамо у презенту трајних глагола*³⁾. Ова особина имперфекта се задржава и у релативу, и у модусу. Она, у вези са значењем прошлости, чини доста у смислу ограничавања употребе имперфекта, нарочито у индикативу, и у говорима гдје се он добро чува. Имперфекат се, по правилу, не може употребити уз одредбе које показују границе радње. Не може се казати напр.: *Ја рађах два саша*. Ако се такве одредбе ипак јаве код људи који осјећају

³⁾ Занимљива је Лескинова констатација да имперфекат у српском значи „трајање радње у прошлости, без одређенога закључка (те радње)“ [Подвукао П. Сл.] В. код Стојићевећа, о. с. 20. Ј. Вуковић је подвукао значење неограничености трајања радње у имперфекту. (Pitanja savremenog književnog jezika 1952, II, 2, 225--236).

имперфекат, онда оне не значе границе саме радње, него или значе неки шири период који обухвата и вријеме радње, или се вршење радње протеже преко датих граница.

О дужини трајања глаголске радње имперфекат не казује ништа, а исто тако ни о удаљености времена у које је вршена радња од момента говора говорног лица.

Није довољно рећи да имперфекат значи трајање прошле радње јер трајање значи и аорист имперфективних глагола а и перфекат, или, боље рећи, сама глаголска основа, него треба истаћи *неограниченост* радње у имперфекту; аорист имперфективних глагола значи *ограничено* трајање прошле радње, док је перфекат у томе смислу неутралан, и зато се може употребити и за временски ограничену и за неограничену радњу. Значење неограниченог трајања перфективни глаголи не могу имати и зато се обично и не јављају у имперфекту; а кад их и нађемо у имперфекту, они више нијесу перфективни него имперфектизовани или им је значење помјерено у смислу модалности.⁴⁾

Скоро сви наши научници који су испитивали значење имперфекта нашли су да се он обично, или бар врло радо, употребљава за означавање напоредности вршења неке радње с неком другом радњом или ситуацијом (у прошлости). Неки сматрају да је та напоредност обавезан елеменат у значењу имперфекта. Вук каже: „... Полу прошавше вријеме (тј. имперфекат — П. Сл.) показује да је дјело глагола јошт трајало кад је нешто друго настало (Грамм. и полем. списи I 39 држ. изд., цитирано по Стојићевићу, о. с. 8). М. Стевановић каже: „Имперфекат означава радњу која се у прошлости вршила напореда с неком другом радњом или било каквом временском ситуацијом“ (Грамматика 431).

Рекао бих да нас већина случајева упућује на овакав закључак. Али наш критеријум није већина, него, због природе ствари, мањина случајева, тј. примјери из индикатива. Они нам показују да овај паралелизам није примаран ни обавезан у значењу имперфекта. Он проистиче из значења трајности и неограничености радње. У наведеним примјерима имперфекта не могу да констатујем то значење напоредности.

У овом одјелјку свога рада говорио сам само о временском значењу имперфекта. Зато овдје досад нијесам поново истакао

⁴⁾ Код Марина Држића напр. налазимо имперфекат од перфективних глагола у иреалним хипотетичким реченицама (В. код Стојићевића о. с. 80 и даље).

дoживљенoст кaо кoмпoнeнту у знaчeњу oвoг глaгoлскoг oбликa: дoживљeнoст, нaимe, нијe врeмeнскa кoмпoнeнтa њeгoвoг знaчeња. Мeђутим, тa сe кoмпoнeнтa oбaвeзнo нaлaзи у импeрфeкту.

Прeмa свeму oвoмe импeрфeкaт у српскoхрвaтскoмe јeзикy знaчи прoшлу, нeогрaничeну (у рaнијe рeчeнoм смислу) шрaјну рaдњу кoју јe гoвoрнo лицe личнo зaйaзилo или нa нeки нaчин дoживјeлo.

III

У рeлaтиву сe импeрфeкaт упoтрeбљaвa мнoгo чeшћe нeгo у индикaтиву, aли јe и ту рeђи oд oстaлих oбликa. Нaјвишe сe упoтрeбљaвa у припoвијeдaњу. Oбичнo сe у нaрoду упoтрeбљaвa зa припoвијeдaњe сoпствeних дoживљaјa. У oбичнoм причaњу сe сaмo изузeтнo мoжe нaћи импeрфeкaт упoтрeбљeн зa oнo штo гoвoрнo лицe знa пo чувeњу. Мeђутим, кaд гoвoрнo лицe зaузмe стaв умјeтникa, кaо штo oбичнo бивa кoд књижeвникa, и oбaвeзнo у нaрoдним пјeсмaмa, oнo мoжe бeз устeзaњa упoтрeбљaвaти импeрфeкaт и зa пoсрeднo сaзнaтe дoгaђaјe (в. oвдјe I. 6). Тaкo мoжeмo рaзумјeти и упoтрeбу припoвијeдaчкoг импeрфeктa у нeким Вукoвим припoвијeткaмa, мaдa тaмo имa и случaјeвa кoји дaју утисaк мeхaничкoг прeнoшeњa oвoг oбликa. У нaрoдним пјeсмaмa сe бoљe oсјeћa oвa умјeтничкa упoтрeбa. Смaтрaм дa јe импeрфeкaт (кaо и aорист) снaжнo срeдствo умјeтничкoг изрaжaвaњa јeр oн кoд слyшaоцa или читaоцa изaзивa утисaк дa му дoгaђaј причa oчeвидaц, нaрaвнo кoд oнoгa кo имa oсјeћaњa зa oвo глaгoлскo вријeмe. Тaј сe eфeкaт нe губи ни oндa кaд слyшaлaц сигурнo знa дa припoвијeдaч нијe мoгao дoживјeти дoгaђaјe o кoјимa причa. Ту кaо дa сe oсјeћa присуствo нeкoг лaтeнтнoг, aпстрaктнoг oчeвицa. Зaтo импeрфeкaт дaјe причaњу нaрoчиту живoст, сaмo aкo јe упoтрeбљeн кaкo трeбa. Примјeри:

1) *Зa изнoшeњe сoпствeних дoживљaјa:*

а) . . . „Тeжe ми бијaху oнe жeнe — кaзивao јe пoслијe Кaњoш — нeгo Фурлaн и њeгoв пaлoш“ (Љубишa I 168).

б) И у бoју кoд бијeлe кулe
 Oлoвa ми тoкe излoмишe,
 A у рaздвoј бoјa крaвoгa
 Нaјлoтoњa кoјa пучe турскa —
 Цeфeрдaрa држaх прeд oчимa —
 Прeстрижe гa, oстaлa му пустa,
 пo рeмику кa дa трскa бјeшe!

(Гoрски вијeнaц 2790—2796)

в) *Имах* једнога брата пусторука и просипача, да га разметнијега и раскошнијега не *бјаше* колико кваси сиње море . . . Ја се *стисках* и *шћедијох* тек да је њему више, а он *сиџаше* моју муку немилице ка да *бјаше* крадена . . . (Љубиша II 137).

г) . . . Пошто се онђе с њоме намиримо, вратимо се натраг. Ово *бијаше* у јесен и вријеме *бијаше* доста лијепо; али један дан пред ноћ кад *бијасмо* наврх Чемерна, нешто се наоблачи па окрене снијег да се пометемо и ми и коњи . . . (Вук Н. Прип. Беч 1853, 7—8).

Оваквих примјера има доста у нашој литератури.

2) *Примјери гдје је имперфекат ујошребљен стилски:*

а) . . . Прођоше зимус на сами римски бадњи дан сто година равно откад је неки Лука Стојанов носио с Браића у Будву бадњак и бадњачу у поклон Марку Бубићу, племићу и властелину, пак с бременим опочинуо под Хођом и сио да се ту малашно одмори. *Бијаше* доба ручање, а снијег *пошршаваше* по височијим брдима да натегне сјевер против југа . . . (Љубиша I 125).

б) На Огњеној Марији ударе Турци јуришем на град . . . Преко тога литице, дрвље и камење *ваљаху* [Скадрани] одозго низ ону стрмен; топове *набијаху* грохотом, а *просијаху* врелога уља, лоја и пакла с грацкијех зидова, уз које се бијесни јаничари натегом *пењаху* као уз нос . . . (Љубиша I 215).

в) Нетко *бјеше* Страхинићу бане,

Бјеше бане у маленој Бањској...

(Почетак пјесме Бановић Страхинића)

г) У цркви јој се опет зачуди све још више него прије, а царев син очију не *смџаше* с ње (Вук Н. Прип. 161).

д) Један сиромаш *живљаше* у једној пећини и *немаше* ништа до једну шћер, која *бијаше* много мудра и *иђаше* свуда у прошњу, па и оца свога *учаше* како ће просити и паметно говорити (исто 132).

Познато је да се имперфекат употребљава и квалификативно, за изношење радња које су се у прошлости понављале, и за изношење уобичајених радња у прошлости. За ово има приличан број примјера у Драшковом опису Млетака у Горском вијенцу.

За изношење радње понављане у прошлости употребљава се и конструкција од имперфекта гл. *хшјети* и инфинитива (која иначе у већини случајева има модално, потенцијално значење). Напр.:

а) . . . Рече Вук Стевану: „Збиља чуда од овога боба! До данас се вазда добро кухао и под кључ *шћаше набукшати* и *нагрзнути*, а данас се скаменио и осушио као да није увар...“ (Љубиша I 178—179).

б) ... Кадгод *ћах пошавиши* сух дукат, како бих једном изгубио, да не одбијем мрнаре од игре (Љубиша II 11).

в) „Кад ме *ћаше будиш* господаре, у б'јело ме лице целиваше“ (из Маретића Грам. и стил., цитирано по Стојићевићу о. с. 109).

Кад се набрајају уобичајене радње (у причању) обично послије ове конструкције долазе императиви:

- а) Кад се *шћаше ођесш* куд да иде,
 Па *обуци* оне пуге токе,
 Шал црвени *свежи* око главе,
 А *ћани* му перчин низ рамена,
 Двије пушке *метни* за појасом,
 А *ћрићаш* мача о појасу,
 А у руке *узми* цефердара ...

(Горски вијенац 2035—2041).

б) *Шћаше* он *доћи* код нас па *сједи* и *ћричај* до поноћи (из мога говора).

Чини ми се да у Црној Гори у оваквим случајевима некад мјесто инфинитива одмах долази императив: *Шћаше* (= имаше обичај) он *доћи* па *сједи* и *ћричај* (Из мога говора).

Имперфекат се, додуше врло ријетко, употребљава и у пословицама. Пр.:

а) Срамота *сћаваше*, а мати јој не *даваше*! (Љубиша II 20).

б) Кад се синовац *жењаше*, стрица не *ћишаше*; а кад се *ражењаше*, и стрину *ћрићиштиваше* (Вук, Пословице, Беч 1849, 120).

IV

У модусу се имперфекат релативно често употребљава.

Прилично је уобичајена његова употреба у презентској ситуацији кад се жели да ублажи право значење глагола које би он имао у презенту или уопште да се изрази став говорног лица према вршењу радње као напр. омаловажавање свога рада, незадовољство, нека сумња, несигурност у намјери или ма шта у томе смислу у јачој или слабијој мјери; таква се употреба јавља и из учтивости итд. Овакву употребу су запазили и Ј. Вуковић (о. с. 88) и Милетић (о. с. 552), али они мисле да то важи само за неке глаголе. Међутим, то важи за све глаголе који имају имперфекат. Примјери:

а) — *Желијах* се с тобом поразговорити, него хајдемо, ако ћеш, у једну крчму, да штогод очебрнемо (Љубиша II 24).

б) — ... Кажуј, море, чему си приписао име светитељу пошто си икону погодио и паре примио? Ту те *чеках*! (Љубиша II 54).

в) Вук Раслапчевић

На што мјериш цефердаром, Драшко?

Војвода Драшко

Хоћаш убит једну кукавицу,

А жа ми је фишек оштетити!

(Горски вијенац 181—183)

г) — Шта то радиш?

— Ево писах неко писмо (из мога говора).

д) — Што стојиш ту?

— А ето чеках да дође Марко (исто) итд.

Имперфекат се употребљава и у модалним (у смислу става говорног лица) зависним реченицама. Напр.

а) Да бјаше други вођа, шћах зло проћи, а тако ме о најмањој дадоше баилу да га дворим (Љубиша II 13).

б) „... Сви се око мене окупе као тике око ћука, да ме гледају и хаљине пипну. Ах, леле, да бјех височији!..“ (Љубиша I 159).

в) . . . Укрцају топ на галију као да бјаше голубово перце . . . (Љубиша II 150) итд.

У неким говорима налазимо имперфекат глагола *бићи* (мјесто крњег перфекта) с инфинитивом за изражавање прекора због невршења неке радње у прошлости (у одречном облику због вршења). Пр.:

а) — . . . Бјаше се са мнош договорити хоћеш ли је дати, па ти шћах казати да је обећана . . . (Љубиша I 193).

б) „ . . . Бјеше умријети у поштењу, пак би му свак живи рекао: покој му души . . . “ (Љубиша I 339).

Сразмјерно је честа употреба познате конструкције имперфекта глагола *хшјети* с инфинитивом, која има углавном значење прошле неостварене могућности извршења или вршења радње у инфинитиву, с јаком нијансом вјероватноће извршења или вршења те радње. Примјери:

а) — . . . Он се стане крстити и да не нађе писмо тројице (тј. млетачког суда — П. С.), који су га слали у Дубровник, да увађа ону господу, не шћаше никад кости из тамнице *изнијети* (Љубиша I 204).

б) Да бјаше други вођа, шћах зло проћи . . . (Љубиша II 13).

в) Да једнога не би пријатеља,

Главом сина Зана Грбичића,

Свога дома већ не ћах гледаћи . . .

(Горски вијенац 1439—1441)

Колико се значење ове конструкције разликује од значења њених саставних дјелова, најбоље показују овакви примјери у којима радња која је требало да се догоди ни најмање не одговара *хшјењу* и жељама субјекта; исти је случај кад у народним пјесмама нађемо да неко *шћаше погинуџи*.

Мислим да је ова конструкција настала у приповиједању и то овако. Говорно лице се сјећа извјеснога свога доживљаја кад је оно имало утисак да ће се нешто сигурно догодити и кад је мисао о томе имала облик футура (напр. Погинуће! Ено ће му утећи! и сл.). Ако му се предвиђање није испунило, оно тај свој некадашњи утисак износи у приповиједању као нешто што припада прошлости на тај начин што својој некадашњој мисли, која је у облику футура и које се сад присјећа, додаје ознаку за прошлост, тј. мјесто презент глагола *хшјеџи* (који стоји у футуру) употребљава имперфекат уз инфинитив. (Од свих претериталних времена имперфекат је за ово најзгоднији због значења доживљености и неограничености трајања радње). Ту се сукобљавају временска значења: основа глагола *хшјеџи* (коју презент претставља најбоље од свих личних глаголских облика) у вези с инфинитивом садржи значење будућности, док облик имперфекта значи прошлост. То чини да се развије модално значење. У томе смислу су имали утицаја и други фактори као: модална нијанса у значењу глагола *хшјеџи*, изношење потврдним обликом (за прошлост) радње која се није догодила итд. Свакако је томе помогла и употреба уз погодбене реченице.⁵⁾

У оним нашим говорима гдје се имперфекат добро чува конструкција имперфекта глагола *хшјеџи* с инфинитивом има у великој већини случајева потенцијално значење. Затим, она се употребљава и за изношење радња понављаних у прошлости. Али у значењу: *хшџио је да уради* она се ријетко употребљава; за то се мјесто инфинитива уз имперфекат глагола *хшјеџи* употребљава да + *презентџи*. Што у стиховима (напр. код Његоша) имамо нешто чешће овакву употребу ове конструкције (пр.: *Хоћаху ме ожениш Латинком = Хоћаху да ме ожене...*) узрок је потреба стиха. Уствари у оваквим случајевима то и није више ова синтаксичка конструкција јер изрази задржавају своје основно значење.

Пећар Ч. Сладојевић

⁵⁾ Овоме моме излагању је можда донекле слично излагање А. Мусића о овој конструкцији (Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику, Глас САН СХХI 127).

R é s u m é

Petar Č. Sladojević

De l'imparfait dans la langue serbo-croate

I

Quelques uns parmi nos dialectologues (J. Vuković, B. Miletić M. Stevanović et P. Ivić) ont remarqué que l'imparfait, de même que l'aoriste, ne s'emploie dans la langue serbo-croate que dans les cas où le sujet parlant communique des faits qu'il a vécus personnellement, tandis que pour les faits qu'il a connus par ouï-dire cette forme n'est pas employée. L'importance de ce fait a été surtout soulignée par A. Stojićević.

Un tel emploi de l'imparfait et de l'aoriste existe aussi dans les langues bulgare et macédonienne, et, d'après Delbrück, dans l'ancienne langue indoue également. Il ressort de là que *le vécu* constitue une catégorie linguistique et que la science du langage doit s'en occuper.

L'imparfait et l'aoriste sont également employés quand le sujet parlant interroge quelque autre personne sur des événements que cette dernière a vécus. Ce cas a été remarqué aussi par M. Stevanović.

Nous entendons par fait vécu personnellement un événement dont la personne en question a eu connaissance directement par ses sens, ou bien un événement qu'elle sent comme vécu parce qu'elle y a pris part psychologiquement. L'assimilation artistique tombe aussi dans cette catégorie. Elle s'affirme dans la littérature artistique; aussi dans la littérature populaire, principalement en poésie, où la personne qui parle a conscience de son rôle artistique, tandis que dans les contes populaires elle se présente rarement. C'est de l'état psychique du sujet parlant qu'il dépend dans quelle mesure il se sera assimilé les événements (réels ou imaginaires) qu'il rapporte, ce qui, au moment donné, peut influencer l'emploi des temps.

II

Depuis que A. Belić a signalé la grande importance qu'il y a à distinguer le vrai emploi des temps (c.-à-d. l'indicatif syntactique) de leur emploi non spécifique (c.-à-d. du relatif syntactique et du mode) dans notre langue, c'est devenu un principe que la vraie, spécifique et pleine signification d'un temps verbal doit être cherchée dans l'indicatif syntactique. Et pourtant, pour l'imparfait ce principe

n'a pas été appliqué, d'abord parce que l'emploi-même de cette forme dans l'indicatif syntactique n'a pas été établi avec certitude; d'autre part, quelques auteurs considèrent qu'un tel emploi n'existe pas dans notre langue (B. Miletić et M. Stevanović).

Notre but, dans ce travail, a été: d'abord, de prouver que l'emploi de l'imparfait à l'indicatif syntactique existe dans la langue serbo-croate et de donner un certain nombre d'exemples de cet emploi, et, ensuite, si nous réussissons à faire cette preuve, de vérifier les conceptions de l'imparfait jusqu'à ce jour par l'analyse d'exemples tirés de son emploi spécifique.

Nous considérons qu'une forme verbale temporelle est employée à l'indicatif quand l'action verbale signifiée par cette forme n'est pas temporellement déterminée par rapport à aucun moment ou situation en dehors du moment où le sujet parle, et si cette forme, dans la situation donnée, ne peut être remplacée d'une façon équivalente par quelque autre forme verbale qui a une autre signification temporelle. Pourtant il ne faut pas considérer comme signe du relatif le fait que l'imparfait peut toujours être remplacé par le parfait, sans que la principale signification temporelle en soit modifiée, car cela provient de la concordance de ces deux formes dans leur signification principale temporelle. (La différence entre elles à ce point de vue consiste en ce que l'imparfait a le sens d'une durée non limitée de l'action, tandis que le parfait n'a pas cette signification. Quant à la signification du vécu, que le parfait ne possède pas, cette signification ne se rapporte pas à la signification temporelle).

Nous considérons que les exemples donnés dans cet article comme indicatifs satisfont au critère énoncé et, que, par conséquent, nous avons prouvé l'existence de l'emploi indicatif de l'imparfait dans la langue serbo-croate.

En analysant ces exemples, nous avons constaté que l'imparfait dans la langue serbo-croate actuelle a la signification *d'une action passée, non limitée dans sa durée* (au sens de l'illimitation du présent) *que le sujet parlant a perçue personnellement ou l'a vécue de quelque autre manière.*

Jusqu'à présent, chez nous, on a insisté sur la durée de l'action exprimée par l'imparfait. Et pourtant, ceci est insuffisant, car la durée est signifiée également par l'aoriste des verbes imperfectifs, et aussi par le parfait, ou mieux dit par le thème verbal, mais il faut insister sur l'illimité de la durée de l'action à l'imparfait, à quoi s'oppose la limitation de la durée à l'aoriste, tandis que le parfait est neutre à ce point de vue. L'imparfait ne peut pas être placé à côté d'expressions

adverbiales signifiant une limitation stricte de la durée de l'action verbale. Son illimité de la durée est le même que celui du présent, avec cette différence que dans le présent cette illimitation est plutôt à l'état latent puisque en face du présent ordinaire il n'existe aucun autre vrai présent qui impliquerait une signification de durée limitée de l'action, tandis qu'à l'imparfait s'oppose dans ce sens l'aoriste. L'aspect perfectif et la durée non limitée de l'imparfait, sont incompatibles. En mettant un verbe perfectif à l'imparfait, il s'imperfectise, ou bien sa signification se déplace dans le sens de la modalité comme cela avait lieu dans l'ancienne langue.

Tous nos savants qui se sont occupés de la signification de l'imparfait, ont constaté que très souvent il indique une action qui s'accomplit parallèlement avec quelque autre action ou du moins quelque autre situation dans le passé. Quelques uns d'entre eux pensent que ce parallélisme est un élément essentiel dans la signification de ce temps verbal (Vuk Karadžić et M. Stevanović). En réalité, ce parallélisme est un phénomène de nature secondaire, qui provient de la signification de la durée et de l'illimité de cette durée.

III

Dans le relatif syntactique, l'imparfait est employé beaucoup plus souvent, notamment comme *narratif* (pour parler de choses vécues personnellement; aussi dans la narration artistique, voir I), comme *qualificatif* et comme *imperfectum consuetudinis*.

Il est employé aussi *gnomiquement*, mais très rarement.

IV

En ce qui concerne l'emploi modal de l'imparfait, il y a intérêt, entre autres, à signaler son emploi dans une situation présente, quand on désire modifier la signification que donnerait le présent, notamment dans un sens d'atténuation, ou bien, de façon générale, quand on veut mettre en vue une certaine attitude du sujet parlant par rapport à l'exécution de l'action.

L'imparfait s'emploie aussi dans les propositions conditionnelles, optatives, comparatives et circonstancielles (avec un sens d'irréel, de non arrivé) et concessives modales (c.-à-d. non indicatives).

On rencontre relativement souvent l'emploi de la construction bien connue avec l'imparfait du verbe *htjeti* (vouloir, au sens propre) suivi de l'infinitif, qui a le sens d'une possibilité ayant existée dans le passé et qui n'a pas été réalisée, possibilité d'accomplir ou d'exercer l'action signifiée par cet infinitif, avec forte probabilité de son accomplissement. On se rendra le mieux compte combien le sens de

cette construction diffère de la signification des termes qui la constituent par les exemples où il est dit de quelqu'un qui fuit devant la mort „šćaše poginuti” — il allait périr (ce que nous trouvons souvent dans la poésie populaire par exemple).

Nous estimons que cette construction est née dans la narration et nous expliquons sa genèse de la façon suivante. Le sujet parlant se souvient d'un fait dont il a été témoin; à ce moment il avait l'impression que quelque chose devait sûrement se produire et sa pensée en avait la forme du futur (p. ex.: Poginué! — Il périra! — Eno ée mu uteći! — Ah! il va lui échapper! ou quelque chose d'analogue). Si sa prévision ne s'est pas accomplie, le sujet parlant transpose dans son récit son impression d'autrefois comme un fait qui appartient au passé, en ajoutant à sa pensée d'alors, dont il se souvient à présent et qui alors avait la forme du futur, le signe du passé, c. -à -d. qu'au lieu du présent du verbe *htjeti* (qui entre dans la forme du futur), il emploie l'imparfait suivi de l'infinitif. De tous les temps prétéritaux l'imparfait, ici, convient le mieux, grâce à sa signification du vécu et de l'illimité de la durée. Ici surgit un conflit entre les significations temporelles: le thème du verbe *htjeti* (que, de toutes les formes verbales personnelles le présent représente le mieux) relié à l'infinitif d'un verbe, a la signification d'un futur, tandis que la forme de l'imparfait a la signification d'un passé. Pour la sphère de la réalité une telle combinaison de significations est insolite et elle entre dans la sphère de la modalité. D'autres facteurs ont dû vraisemblablement exercer également une influence dans le développement de la signification modale de cette construction: la nuance modale dans la signification du verbe *htjeti*, l'énoncé sous forme affirmative (pour le passé) d'un fait qui ne s'est pas produit, et, certainement aussi, son emploi avec des propositions conditionnelles.

Cette construction s'emploie encore pour exprimer une action dont l'exécution était habituelle dans le passé (donc sans modalité). Mais, dans les contrées où l'imparfait est bien conservé, l'expression „šćaše uraditi” n'a presque jamais la signification: „il a voulu faire” (sauf en poésie). Pour cette dernière signification, au lieu de l'infinitif avec l'imparfait du verbe *htjeti*, on emploie „da” suivi du présent.

Petar Č. Sladojević